

Kitâbiyat

Mustafa Sabri Küçükaşçı
Cahiliye'den Emevîlerin Sonuna Kadar Haremeyn,
İsar Vakfı Yıldız Yayıncılık, İstanbul, 2003, 365 s.

Osman Aydınli*

Son ilahî din olan İslâm, insanların belirli bir nizam, intizam, birbirine ve insanî değerlere saygılı, kısaca maddî ve manevî değerler bütününe sahip “medeniyet” yapısı içerisinde yaşamasını istemiş ve bu sebeple şehir yaşamını tavsiye etmiştir. Hiçbir din veya peygamber bir badiyeye veya küçük bir yerleşim birimine gönderilmemiş, peygamberler dini şehirlerde tebliğ etmişlerdir. İslâm şehir hayatında doğmuş ve gelişmiştir. Bu bağlamda İslâm'daki ilk şehir modeli de Medîne olmuştur. İslâm'ın doğduğu Mekke ve İslâmî şehir modelinin uygulandığı Medîne daima Müslümanlar için örnek şehirler olmuşlar ve buralardaki tarihî seyrir yüzyıllar boyunca nesilden nesle aktarılmıştır.

Bilindiği gibi İslâm tarih yazıcılığı içerisinde şehir ve bölge tarihlerinin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Zira şehir tarihleri yalnızca o şehre ait coğrafi ve fizikî özellikleri barındırmamakta; siyasî, askerî, toplumsal, ekonomik, ilmî ve kültürel sahalarda da çok zengin ayrıntılar sunmaktadır. Bu sebeple erken

*Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
osman.aydinli@marmara.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7370-3143.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10466554>

dönemlerden itibaren Müslümanlar şehir ve bölge tarihleriyle ilgilenmişler ve eserler meydana getirmişlerdir. Tanıtımını yaptığımız kitap, isminden de anlaşılacağı üzere Müslümanlar için büyük öneme sahip iki kutsal şehir olan Mekke ve Medîne şehirlerine dair yapılmış bir çalışmadır. Söz konusu araştırma eseri, ana kaynakları referans alarak İslâm'ın göz bebeği olan Mekke ve Medîne şehirlerine “harem” anlayışı çerçevesinden bakmayı amaçlamış bir kitaptır. Bu çalışmada Hz. İbrahim'den Hz. Peygamber'e ve sonrasına uzanan bir Mekke anlatımı ile Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebevî merkezli olarak şekillendirdiği Medîne şehrine dair geniş bir anlatım yapılmaktadır.

Eserin yazarı Prof. Dr. Mustafa Sabri Küçükaşcı 1964 yılında Konya'da doğmuş, ilkokulu ve liseyi Konya'da tamamlamış, 1990'da Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur. 1993 yılında *Emevîler Döneminde Medîne* adlı teziyle Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisansını, yine aynı enstitüde 1999 tarihinde *Cahiliye'den Emevîlerin Sonuna Kadar Haremeyn* adlı çalışması ile de doktorasını tamamlamıştır. Yazar, erken dönem İslâm tarihi ve medeniyeti, Orta Çağ'da şehir, Arap kaynaklarında Türk imajı ve Haremeyn tarihi konuları üzerine çok sayıda makale, tebliğ ve kitap bölümü kaleme almıştır. TDV İslâm Ansiklopedisi'nde seksenin üstünde maddesi yayımlanan ve 2013–2015 yıllarında İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü görevini yerine getiren müellif, 2016–2019 yılları arasında Topkapı Sarayı Müzesi Başkanlığı vazifesini yapmıştır. Yıllarca çalıştığı Marmara Üniversitesi Fen–Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyeliğinden emekli olup Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi olarak çalışmalarına devam ederken ilmi hayatının en verimli döneminde, 30 Temmuz 2023'te 59 yaşında iken hayatını kaybetmiştir.

Müellif bu çalışmasında öncelikle İslâm şehri veya Arap şehri alanında günümüze kadar yeterince aydınlatılmadığını düşündüğü noktaların anlaşılmasına katkı sağlamak, Mekke ve Medîne şehirlerini merkeze alarak “Haremeyn” anlayışının doğuşu sürecinde geçirdiği tekâmülü İslâm Tarihi açısından değerlendirmek amacını gütmüştür. Câhiliye döneminden Emevîlerin yıkılışına kadar Haremeyn şehirlerini inceleyen eser yazarın doktora tezinin kitaplaştırılmış hali olup bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Arap yarımadasının genel özelliklerinden kısaca söz edip bu özelliklerin Mekke ve Medîne ile bağlantısı kurulmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde şehir olarak Mekke, mâbed olarak da Kâbe ve bunlara bağlı

olarak oluşan geleneğin geçirmiş olduğu tarihi süreç üzerinde durulmuştur. Bu bölüm, “Mekke Haremi” ana başlığı altında beş alt başlıkta ele alınmıştır. Bu beş alt başlık sırasıyla şunlardır: “Mekke’nin Kuruluşu”, “Kâbe”, “Mescid-i Haram”, “Harem”, “Hac ve Umre”. Bu kısım, içerisinde günümüze ulaşan ilk ve ana kaynaklardan harmanlanan bilgilerin derli toplu bir biçimde sunulmuş olması bakımından oldukça kıymetlidir. Mekke’nin Arap yarımadasının en mühim merkezi olduğu, bunun sebebinin ise Kâbe’nin burada bulunması olduğu belirtilmiştir. Bu bölümde Mekke’nin coğrafi sınırları ve özellikleri hakkında ayrıntılı ve önemli bilgiler yer almaktadır. Bölümde Mekke’nin Kur’ân-ı Kerîm’de “ekin bitmeyen vadi” olarak anıldığı, bölgenin sıkça sel felaketlerine maruz kaldığı, sel felaketlerinin dönemleri, sebepleri ve sellere karşı alınan tedbirler ele alınmıştır. Mekke’nin şehirleşmesinde Kâbe ile birlikte “Zemzem”in de çok etkili olduğuna vurgu yapılmış ve Kusay’dan itibaren oluşturulan “sikâye” kurumu ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur. Zemzem kuyusunun bulunduğu mevki ayrıntılarıyla aktarılmış, Zemzem’in Mekke’de kazılan ilk kuyu olarak kabul edildiğine yer verilmiş, Mekke’ye iskânın hızlanmasında Zemzem’in nasıl bir etkisi olduğuna dair yorumlarda bulunulmuş ve Cürhümîler tarafından örtülüp uzun yıllar sonra Abdülmuttalib b. Hâşim’in ortaya çıkardığı Zemzem kuyusunun yapısı ve işlevi hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Mekke’nin isimlerine ve ilk sakinlerine özel olarak değinilmiş, Kusay’ın Mekke’deki faaliyetlerine yer verilmiş ve Kusay ile birlikte Mekke’nin nasıl şehirleşmeye başladığı anlatılmıştır. Mekke şehir devletinin unsurları olarak Dârünnedve, Anayasa müesseseleri yani Kusay’dan itibaren yerleşmiş olan Kâbe hizmetleri ve Mekke ticareti (îlâf) ile ilgili önemli bilgiler bu ilk bölümde yer almaktadır. Ayrıca Kâbe’nin ilk inşasından itibaren geçirdiği değişim ve dönüşüm aktarılmış, Hz. Peygamber zamanında gerçekleştirilen Kâbe’nin onarım faaliyeti ve Kâbe’nin örtülmesine dair detaylı bilgiler sunulmuştur. Bu bölümde Ebrehe’nin Mekke seferi, Mescid-i Haram tabiriyle neyin kastedildiği, kronolojik olarak Mescid-i Haram’ı genişletme faaliyetleri hakkında da ayrıntılı ve değerli bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümü Medîne’ye hasreden yazar hicretten sonra büyük bir değişim geçiren Medîne şehrinde yaşanan tarihi tecrübenin sosyo-iktisadî dinamiklerini tespit ederek, Hz. Muhammed ve Müslümanların bu sürece yaptıkları katkıyı ve bunun İslâm medeniyetindeki yansımalarıyla ilgili değerlendirmeler ortaya koymuştur. Bu bölüm “Medîne Haremi” ana başlığı altında dört alt başlıktan müteşekkildir. Bu dört alt başlık sırasıyla şu şekildedir: “Medîne’nin Kuruluşu”, “Hicret”, “Hicret’ten Sonra Medîne”, “Medîne’nin Harem Kabul

Edilmesi ve Haremeyn Anlayışının Doğuşu". Bu kısımda Medîne'nin coğrafi olarak Mekke'den epeyce farklı olduğu, tarıma elverişli geniş vadileriyle ve özellikle "harre"leriyle öne çıktığı ifade edilmiştir. Harre'lerle ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler yer almakta olup buralarda yaşamanın bir adet haline geldiği, bunun sebebinin ise bu bölgelerin zengin su kaynaklarına sahip olmasından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Medîne tepelerinin stratejik yapısı ve önemli tepelerin isimleri ve işlevlerinden bahsedilmiştir. Medîne vadileriyle ilgili de ayrıntılı bilgiler aktarılmıştır. Devamında Mekke'nin aksine Medîne'nin su kaynakları bakımından zengin bir yer olduğu ifade edilmiştir. Bu su kaynaklarının özellikle hicretten sonra güzel değerlendirildiği ve çeşitli havuzlar, kuyular ve çeşmelerle desteklendiği anlatılmıştır. Yesrib'in ilk sakinlerine dair kabileler ve halklardan da bahsedilmiştir. Bu bölümde hicret kavramı ve Mekke'den Medîne'ye hicret üzerinde oldukça geniş durulmuştur. Hicretle birlikte şehrin Yesrib'den Medîne'ye dönüşümü ele alınmış ve bu dönüşümün bir sonucu olarak Medîne'nin dünya tarihini etkileyebilecek önemli ve stratejik bir şehir konumuna ulaştığı ifade edilmiştir. Bu bölümde hicret öncesi Yesrib evlerinin yapısından, "utum" adı verilen genellikle Medîne'de yaşayan Yahudilere ait olan çok amaçlı kale ve evlerden, Mescid-i Nebevî'nin inşa süreci ve yapısından, Mescid'in inşasıyla birlikte şehirde "mescid merkezli" yerleşime geçilmesinden, sonraki yıllarda Mescid-i Nebevî'nin geçirdiği genişletme faaliyetlerinden kronolojik olarak bahsedilmiştir. Bu bölümün sonunda İslâm dininin çıkış ve yayılışında etkili olan Mekke ve Medîne şehirlerine "iki kutsal şehir" anlamında "Haremeyn" denildiği ifade edilerek Haremeyn anlayışının nasıl ve ne zaman doğup geliştiği üzerinde durulmuş ve Haremeyn ifadesinin esasen İslâm'ın şehre verdiği önemi gösterdiğine dikkat çekilmiştir.

Eserin üçüncü ve son bölümünde ise Haremeyn şehirlerinin Emevîlerin yönetimi ele geçirmesiyle birlikte kaybettikleri kazanımları yeniden elde etmek için göstermiş oldukları çabalar ile Emevî yönetiminin buna karşı geliştirdiği politikaların bu şehirlerdeki yansımaları üzerinde durulmuştur. "Hilafet Merkezinin Medîne'den Nakledilmesinden Sonra Haremeyn" ana başlığı altındaki bu bölüm iki alt başlıktan meydana gelmektedir. Bunlar: "Hilafet Merkezi'nin Medîne'den Nakledilmesi", "Haremeyn ve Hâricîler" başlıklarıdır. Eserin bu bölümünde öncelikle Hz. Peygamber'in vefatının ardından hilafet merkezi olarak Medîne ele alınmış ardından Hz. Ali'nin halife olmasıyla hilafet merkezinin Medîne'den Kûfe'ye nakledilmesi anlatılmıştır. Bunun neticesinde artık Medîne'nin siyasî otoritesini kaybettiği ve bir daha bu otoriteye kavuşmadığı ifade edilmiştir. Devamında Emevîler'in iktidara gelişi ve akabinde Hare-

meyn'de Emevîler'e karşı oluşan muhalefet ele alınmıştır. Bu kısımda Harre Vakası, Kâbe'nin tahribi, Medîne'nin yağmalanması gibi üzücü olayların perde arkası aktarılmaya çalışılmıştır. Yaşanan bu hadiselerin İslâm dünyasına yansımaları, Haremeyn şehirlerinin eski kazanımlarını geri yakalama çabası üzerinde genişçe durulmuştur. Bölümün son kısmında ise Hâricîler'in Haremeyn şehirleri vasıtasıyla Emevîler'le mücadelesinden bahsedilmiş, ancak bu dönemde onların Haremeyn'de büyük etkilerinin olmadığı ifade edilmiştir.

İslâm dininin gönderildiği ve geliştiği iki kutsal şehrin çeşitli noktalardan ayrıntılı şekilde ele alındığı bu eser kesinlikle okunmaya değer bir çalışmadır. Kitap, bu şehirlere ait klasik ve birinci el kaynaklarda geçen ilginç ayrıntıları bizlere aktarma noktasında önemli bir yere sahiptir. Yararlandığı kaynakların zenginliği ve eldeki verilerin başarılı bir şekilde, olabildiğince özlü bir biçimde aktarılması açısından eser, İslâm tarihi çalışmaları açısından oldukça kıymetlidir. Eserin sonunda verilen çizimler, haritalar, kroki ve görsel öğeler ile konuyla ilgili fotoğraflar anlatılan konunun zihinde pekiştirilmesi açısından çok verimli olmuştur. Müellif her ne kadar şehir tarihi çalışmaları içerisinde Mekke ve Medîne şehirlerine ait eksiklikleri kapatmak amacıyla böyle bir kitap hazırladığını belirtmiş olsa da meydana gelen eserin bu eksiği tamamıyla kapattığı söylenemez. Dolayısıyla bu alanda yapılacak daha derin çalışmalara hala ihtiyaç vardır. Ayrıca elimizdeki eser Mekke ve Medîne'ye dair çok kapsamlı bilgiler ve klasik eserlerden ustaca yapılmış çıkarımlarla dolu olsa da bir şehir tarihi çalışmasının taşıması gereken özellikler açısından birtakım eksikliklere sahiptir. Harem vurgusunun ön planda olması muhtemelen bunda etkili olmuştur. Fakat bu iki kutsal şehre harem olmaları açısından yapılan yaklaşım çok kıymetli ve kayda değerdir.

